

Dr hab. Paulina Ambroży, prof. UAM
Kierowniczka Zakładu Literatury Amerykańskiej
Wydział Anglistyki UAM
Collegium Heliodori Świącicki
Ul. Grunwaldzka 6
60-780 Poznań
apaulina@amu.edu.pl

Poznań, 10 sierpnia 2021

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Eweliny Feldman-Kołodziejuk napisanej pod
kierunkiem dr hab. Jerzego Kamionowskiego, prof. UwB**

**Tytuł rozprawy: „Intergenerational Transmission of Motherhood in the Fiction of
Margaret Atwood” [Międzypokoleniowy przekaz macierzyństwa w twórczości
prozatorskiej Margaret Atwood]**

Rozprawa mgr Eweliny Feldman-Kołodziejuk pt. „Intergenerational Transmission of Motherhood in the Fiction of Margaret Atwood” [Międzypokoleniowy przekaz macierzyństwa w twórczości prozatorskiej Margaret Atwood] to ambitne, wnikliwe i przekrojowe studium tematu w twórczości autorki. Dysertacja wpisuje się w nurt tzw. feminizmu matrocentrycznego i stanowi wartościowy przyczynek do najnowszej historii literatury kanadyjskiej i studiów nad literaturą kobiecą. Twórczość Atwood jest niezwykle bogatą przestrzenią badawczą, przyciągającą nowe pokolenia naukowców i naukowczyń. Kolejna rewizjonistyczna próba interpretacji jej dzieł z perspektywy feministycznej potwierdza wagę podejmowanej przez pisarkę tematyki kobiecej i potrzebę jej nowych odczytań. Do niewątpliwych walorów rozprawy mgr Feldman-Kołodziejuk należą ciekawe międzypokoleniowe ujęcie problemu macierzyństwa i zogniskowanie uwagi na relacji matka-córka. Atuty rozprawy to także interdyscyplinarne narzędzia metodologiczne, z których wywodzi się zastosowana w dysertacji koncepcja transferu macierzyństwa, organiczne połączenie teorii i analizy tekstowej oraz szeroki zakres materiałów źródłowych i krytycznych. Dysertacja dowodzi nie tylko samodzielności badawczej mgr Eweliny Feldman-Kołodziejuk, ale odsłania również solidny i bardzo profesjonalny warsztat filologiczny, gruntowną znajomość stanu badań oraz imponującą erudycję oraz dojrzałość badawczą Autorki.

W głównej części oceny rozprawy chciałabym odnieść się do kilku kwestii dotyczących struktury pracy, metodologii i samego wyводу. Są to jednak uwagi o charakterze polemicznym, nie zaś poważne zarzuty. Spieszę też zapewnić Doktorantkę, że nie mają one wpływu na konkluzję recenzji, która jest pozytywna.

Jak już wspomniałam powyżej, praca jest obszernym studium tematu macierzyństwa, obejmującym 365 stron maszynopisu. Całość składa się z czterech części, poprzedzonych krótkim, funkcjonalnym wstępem, uzasadniającym podjęcie głębszej refleksji naukowej na przedstawiony temat. Imponująca lista źródeł krytycznych, która wieńczy rozprawę, zawiera ponad 250 pozycji i bez wątplenia wskazuje na doskonałą orientację Autorki w ogromnym stanie badań. Źródła są też dobrze wykorzystane w całym wywodzie, wzmacniając i uzupełniając interpretacje mgr Feldman-Kołodziejuk. Bogaty w historyczne konteksty rozdział pierwszy stanowi mocną teoretyczną i społeczno-kulturową podbudowę wyvodu; trzy kolejne mają charakter analityczny. W dwóch pierwszych autorka skupia się na różnorodnych przedstawieniach bohaterek kobiecych w wybranych powieściach Atwood; rozdział ostatni dotyczy aspektów politycznych macierzyństwa w dwóch utworach – *Opowieści podręcznej* i *Testamentach*. Rozprawę zamyka bardzo ogólna konkluzja, do której powrócę w dalszej części recenzji.

Struktura pracy jest zasadna i wywodzi się z założeń Autorki, która za cel główny stawia sobie zbadanie rozwoju relacji matka-córka w wybranych tekstach. Doktorantka, za Marianne Hirsh (1989), przygląda się tym związkom jako swoistej narracji, odsłaniającej nie tylko różne doświadczenia indywidualne i pokoleniowe, lecz także zmieniające się warunki społeczno-polityczne. Układ chronologiczny analiz, obejmujący dzieła Atwood z różnych okresów – od pierwszych powieści po najnowszą, zatytułowaną *Testamenty* – umożliwia także prześledzenie trajektorii rozwoju bohaterek Atwood i etapy kształtowania się jej wrażliwości feministycznej. Jak słusznie dowodzi Doktorantka, kanadyjska pisarka konstruuje swoje protagonistki w kontekście ewolucji zachodniej myśli feministycznej, odzwierciedlając jej kolejne przemiany, etapy, dyskursy, konflikty i nowe kierunki. Taka organiczna, „narracyjna” struktura wyvodu stanowi dodatkowy walor dysertacji, akcentując społeczno-polityczną reaktywność prozy Atwood i odsłaniając różne aspekty kobiecego doświadczenia interesujące kanadyjską pisarkę.

We wprowadzeniu Autorka wyjaśnia lukę badawczą, przywołując bogaty stan badań, a następnie stawia główne hipotezy rozprawy. W drugiej części wstępu Doktorantka prezentuje również przyjętą metodologię, opartą na koncepcji międzypokoleniowego transferu macierzyństwa, która łączy teorie socjologiczne, psychologiczne i psychoanalityczne.

Choć część ta jest bardzo klarowna i spełnia swoją funkcję, zabrakło mi w niej szerszego i bardziej szczegółowego omówienia trendów krytycznych wokół pisarstwa Atwood, zwłaszcza w kontekście feministycznych oraz maternalnych zainteresowań mgr Feldman-Kołodziejuk. Jak przyznaje Doktorantka – także pośrednio, przywołując bogatą literaturę przedmiotu – twórczość Atwood cieszy się niesłabnącą popularnością wśród krytyków i krytyczek, i praca tego typu wymaga szerokiego oglądu zastanych interpretacji. Zważywszy na dominującą u Atwood tematykę kobiecą, warto byłoby pokusić się o jakiś polemiczny przegląd dotychczasowych feministycznych odczytań jej powieści. Doktorantka cytuje dwie badaczki, które zainspirowały jej własne rozważania, i omawia wiodące nurty badawcze na stronach 6-8 rozprawy; szkoda jednak, że jest to jedynie ‘suchy’ inwentarz, raczej minimalistycznie opracowany i jedynie sygnalizujący kierunki interpretacyjne. W moim odczuciu przydałby się tutaj pogłębiony, polemiczny lub rewizjonistyczny obraz owego stanu badań, z uwzględnieniem poruszanej tematyki macierzyństwa i koncepcji kobiecości, co pozwoliłoby na lepsze uwypuklenie oryginalnego podejścia Doktorantki. Autorka zaznacza, że jej rozprawa jest pierwszym tak szeroko zakrojonym studium tematu, ale w cytowanych tu monografiach i esejach temat macierzyństwa i kobiecej podmiotowości jest dosyć szeroko dyskutowany (np. często przywoływana monografia *Brutal Choreographies* J. Brooks Bouson (1993), czy monografia autorstwa Ellen McWilliams (2009), pt. *Margaret Atwood and the Female Bildungsroman*, dotycząca kobiecej wersji powieści rozwojowej, artykuł Suparny Banerjee pt. “Towards ‘Feminist Mothering’: Oppositional Maternal Practice in Margaret Atwood’s *Oryx and Crake*,” (2013); czy ekofeministyczne opracowania jej powieści spekulatywnych (zob. Anna Bedford, “Survival in the Post-Apocalypse: Ecofeminism in *Madaddam*” (2015)). Zabrakło mi zatem we wstępie bardziej szczegółowego, wyrazistego i krytycznego usytuowania badań mgr Feldman-Kołodziejuk wobec istniejącej krytyki i odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu badania Doktorantki poddają rewizji lub uzupełniają istniejące komentarze na temat macierzyństwa i relacji kobiecych u Atwood. Na stronie 55 rozprawy znajdziemy cytaty z *Brutal Choreographies* Bouson, w którym wybrzmiewa podobna teza o ewolucyjnym charakterze feminizmu w twórczości Atwood – jak to się ma do badań Doktorantki? Z drugiej strony, należy podkreślić ogromny wysiłek Autorki w zgromadzeniu tak solidnej bibliografii, z uwzględnieniem także polskiego stanu badań, co w pracach anglistycznych bywa rzadkością.

Jeśli chodzi o metodologię, rozprawa ma bardzo solidny fundament krytyczno-teoretyczny, na który składają się zarówno kanoniczne już dyskursy feministyczne takich badaczek i filozofek jak Betty Friedan, Simone de Beauvoir, Luce Irigaray, Julia Kristeva,

Hélène Cixous, Adrienne Rich, Sandra Gilbert i Susan Gubar, Nancy Chodorow czy Marianne Hirsch, jak i nowsze koncepcje genderowe autorstwa Judith Butler, Andrei O' Reilly czy Rosi Braidotti. Teorie feministyczne i psychoanalityczne zostały organicznie zestrojone z analizowanymi powieściami, co pozwala Autorce pokazać zarówno rozwój zachodniej myśli feministycznej, jak i rosnące zaangażowanie społeczno-polityczne samej Atwood. Koncepcja międzypokoleniowego transferu macierzyństwa dobrze naświetla negocjacyjny charakter feministycznych paradygmatów w twórczości Atwood, świetnie wydobywając zmieniające się podejścia, dyskursy i historyczne przesunięcia genderowych wektorów. Narzędzia psychoanalityczne, łączące Freudowskie, Jungowskie i Lacanowskie podejścia do podmiotowości, także sprawdzają się w analizach rozwoju kobiecych postaci u Atwood, nie stanowiąc przy tym sztywnej, ograniczającej ramy. Doktorantka porusza się po tym polu ze swadą i kompetencją, bardzo precyzyjnie wyjaśniając kluczowe pojęcia, ideologicznie umocowane definicje macierzyństwa oraz wewnętrzne pęknięcia w obrębie ruchu feministycznego i postfeminizmu, które odzwierciedlają losy bohaterek Atwood. Wywód w części teoretycznej zilustrowany został odniesieniami do całej twórczości Atwood oraz kilku innych pisarek kanadyjskich, których utwory koncentrują się na temacie macierzyństwa, co stanowi dodatkowy walor pracy i dowodzi czytania Doktorantki. W porządkującym pole przegłądzie psychologicznych koncepcji macierzyństwa zabrakło mi jednak pojęcia „wystarczająco dobrej matki” (ang. *the good-enough mother*) pediatry i psychoanalityka Donalda Woodsa Winnicotta (*Dzieci i ich matki; Dom jest punktem wyjścia*), która także podzieliła środowisko feministyczne. Feministki zareagowały pozytywnie na próbę przełamania kategorycznego ideału „dobrej matki”, ale krytycznie oceniły idealizujące podejście Winnicotta do „naturalnych” i instynktownych zestrojeń matki i dziecka.

Autorka stawia przekonującą tezę o związku między kształtowaniem się podmiotowości bohaterek Atwood i koniecznymi aktami buntu wobec zastanych koncepcji kobiecości i macierzyństwa. Konflikty międzypokoleniowe i świadome lub nieświadomione napięcia między matkami i córkami mają w tym ujęciu istotny aspekt formatywny, kulturotwórczy i polityczny. Tak zogniskowane analizy oraz interdyscyplinarne podejście pozwalają Doktorantce na stworzenie bardziej zniuansowanych i pogłębionych portretów bohaterek Atwood na tle przemian społecznych. Wydobywając pokoleniowe i transpokoleniowe traumy, niepokoje i wyzwania, z którymi borykają się protagonistki Atwood, Doktorantka śledzi też trajektorie przemian fabularnych, które we wczesnych powieściach pisarki koncentrują się na przeżyciach córek, a w dojrzałym okresie jej twórczości na doświadczeniu matek.

Niezwykle interesujący i zwarty rozdział pierwszy świetnie pokazuje ewolucję dyskursów dotyczących macierzyństwa, poczynając od XIX wieku aż po współczesną myśl feministyczną. Ma on niebagatelny walor porządkujący i jest uważnym i rzeczowym podsumowaniem najważniejszych dyskusji wokół roli matki w społeczeństwach zachodnich. Bogate kulturowe oraz społeczne konteksty zostały przez Doktorantkę omówione z dużą kompetencją. Autorka znakomicie wydobywa najistotniejsze punkty feministycznych i antyfeministycznych debat na przestrzeni trzech wieków, przyglądając się kluczowym przemianom obyczajów i ideologii związanych z ciałem kobiecym, ciążą, porodem, i wychowaniem dzieci z perspektywy medycznej, psychologicznej, jak i retorycznej. Autorka zwraca tu uwagę na istotę dyskursów behawioralnych, klinicznych, technologicznych, moralnych czy religijnych, kształtujących społeczne postrzeganie macierzyństwa, takich jak „widmowe macierzyństwo,” „dobra matka”, „anioł w domu”, macica jako pocisk czy maszyna. Ciekawy, choć nieco krótki i oględny (w porównaniu do bogatych społecznych kontekstów w pierwszej części rozdziału) jest podrozdział o Atwood i feminizmie. Sekcja ta kończy się krótką refleksją na temat autobiograficznych doświadczeń autorki i kobiet, które ukształtowały jej myślenie o macierzyństwie i kobiecości – tutaj Autorka odnosi się jedynie do eseju Atwood pt. „Significant Moments in the Life of My Mother” i wspomina niechęć pisarki do biograficznych interpretacji jej twórczości. W moim odczuciu dobrze byłoby nie poddawać się tej pisarskiej sugestii i te konteksty nieco rozwinąć. Wywód można by też mocniej osadzić w społecznej historii Kanady – przydałaby się osobna sekcja na temat społeczeństwa kanadyjskiego w odniesieniu do feministycznych debat i kobiecej literatury zaangażowanej, gdyż część ta wydaje się nazbyt oszczędna i pozostawia spory niedosyt. Zabrakło tu także refleksji na temat pisarskich „matek” i „sióstr” Atwood, co mogłoby rzucić dodatkowe światło na tak różnorodne przedstawienia i negocjacje koncepcji kobiecości w jej powieściach. Myślę tu choćby o Alice Munro czy Carol Shields, które także budują skomplikowane i niejednoznaczne portrety matek i córek w swoich utworach.

Niewątpliwym atutem trzech części analitycznych jest ściśle powiązanie wywodu z tekstami powieści i dbałość o stosowne „mikrocytaty” ilustrujące autorskie komentarze. Wywód jest mocno osadzony w stanie badań, ale Autorka potrafi także polemizować z zastanymi odczytaniem Atwood; polemiki te są jednak rzadkie i raczej ostrożne, i niestety najczęściej relegowane do przypisów, co dodatkowo osłabia ich wydźwięk. W rozdziale drugim, poświęconym wczesnym powieściom Atwood, Doktorantka ciekawie interpretuje metafory opisujące doświadczenie macierzyństwa i ciąży, sięgając do psychologii i mitologii (np. metafora ośmiornicy użyta przez Atwood do opisu uczuć protagonistki do córki). W tej

interpretacji zabrakło mi pogłębionej analizy abiektywnego charakteru tych animalistycznych i monstualnych metafor – motywy ośmiornicy-potwora, pasożyta, obcego i boa-dusiciela zdają się przywoływać starożytną Gorgonę. Można by zatem pogłębić diagnozę lęków i wstrętu odczuwanych przez bohaterki *Kobiety do zjedzenia*, czytając ich rozchwiane podmiotowości i ambiwalentne reakcje w duchu *Potęgi obrzydzenia* Kristevy, której koncepcja semiotycznego macierzyńskiego ciała jako *chory* przywołano w kolejnych zajmujących analizach. W niektórych przypadkach można by też polemizować z Doktorantką na temat napięcia pomiędzy tym, co naturalne i „sztuczne” – np. w analizie procesu odradzania się protagonistki *Wynurzenia* na stronie 108 – gdzie Doktorantka, podążając za narratorką, konstatuje, iż animalistyczny charakter aktu seksualnego wskazuje na instynktowny i naturalny charakter macierzyństwa („the animal-like nature of the intercourse devoid of ‘redundant’ pleasure foregrounds the status of motherhood as instinctive and natural, which should not be corrupted by contrived social standards”). W moim odczuciu nadświadomość przestrzenna i symboliczna narratorki, ujawniająca się w zmetaforyzowanym opisie tego zdarzenia, nieco osłabia takie odczytanie. Przydałoby się też dokładniejsze, a zarazem bardziej zdystansowane krytycznie spojrzenie na usytuowanie narratorek, różnorodne tony opowiadanych historii i rolę focalizacji w powieściach. Choć Doktorantka wspomina konstrukcje narracyjne w kilku analizach, sposób i język narracji często odsłaniają ukryte lub bardziej ambiwalentne afekty.

W analizach – poza bardzo zajmującym namysłem nad symboliką obrazowania w malarstwie protagonistki *Cat's Eye* w drugim rozdziale – jak sama Autorka przyznaje na stronie 159, pominięty został temat związków między macierzyństwem i energią twórczą, choć wiele bohaterek-matek Atwood to pisarki lub artystki. Jest to również powracający aspekt debat feministycznych. To pominięcie nie jest dla mnie całkiem jasne, więc chętnie poznam przyczyny takiej decyzji Doktorantki – tym bardziej, że wspomniane wyżej feministyczne ekfrazy malarstwa protagonistki z *Cat's Eye* to bardzo mocna część pracy, zaś artystkom u Atwood można by zapewne poświęcić nawet osobny podrozdział.

Rzetelne analizy w interdyscyplinarnym ujęciu zaproponowanym przez Doktorantkę zostały osłabione przez nazbyt oględne i lapidarne wnioski, które pozostawiają niedosyt. Ta uwaga dotyczy zarówno poszczególnych części, jak i podsumowania rozprawy. Gęsty, udokumentowany i intelektualnie frapujący wywód zajmuje 340 stron tekstu – konkluzja natomiast to zaledwie trzy strony, na których znajdziemy streszczenie głównych punktów wyводу, oparte na strukturze rozprawy. Jest to naturalnie poprawne zamknięcie wyvodu, lecz po tak wnikliwych i wieloaspektowych analizach – w których Doktorantka śledzi i porównuje aż 9 bardzo złożonych powieści, przy pomocy równie skomplikowanych pojęć i

interdyscyplinarnych narzędzi – spodziewałabym się bardziej rozbudowanych, całościowych i syntetycznych wniosków, które stanowiłyby część krytycznej dyskusji. Wniosków brakuje też w samych rozdziałach, które kończą się *in medias res*. Np. w rozdziale drugim ostatnie zdania dotyczą tylko powieści *Zbójcka narzeczona*, choć Autorka omawia tu cztery teksty Atwood. Ostatni akapit trudno też nazwać konkluzją, gdyż zawiera on garść refleksji na temat ograniczonych wyborów życiowych protagonistek *Zbójckiej narzeczonej*. Sama struktura analiz, oparta na chronologicznie ułożonych interpretacjach kolejnych bohaterek, ma oczywiście wiele zalet, gdyż pozwala Autorce na silnie zogniskowaną mikrolekturę odpowiednich fragmentów tekstu i fabuł oraz odsłania całą gamę proto-feministycznych, feministycznych i antifeministycznych postaw. Bywa też jednak ograniczająca i nieco monotonna – zwłaszcza przy zawężonym temacie i braku rozbudowanych konkluzji i syntez. Mam też pytanie do Doktorantki dotyczące ostatniego rozdziału, pt. “The Politics of Motherhood in *The Handmaid’s Tale* and *The Testaments*”. Zapewne ze względu na analizę tylko dwóch powieści rozdział jest znacznie krótszy od pozostałych, co nieco zaburza symetrię i spójność wywodu. Ciekawi mnie jednak ustawienie ogniskowej na polityczność macierzyństwa w tej części. Oczywiście zgadzam się z Doktorantką, że perspektywa polityczna jest istotnie mocniej wyartykułowana w tych dwóch fabułach, jednak wszystkie omawiane w rozprawie utwory dowodzą społeczno-politycznego zaangażowania Atwood i zestrojenia jej prozy z kształtowaniem się świadomości feministycznej. Zapewne można by się pokusić w tej części lub we wnioskach również o jakąś obszerniejszą syntezę aspektów politycznych w omawianych tekstach.

Od strony retorycznej i formalnej pracę przygotowano starannie. Wywód jest precyzyjny i klarowny, wolny od teoretycznych ekscesów i dyskursywnych manieryzmów, więc czyta się go z dużą przyjemnością. Również bibliografię opracowano bardzo skrupulatnie. W tak obszernym tekście nie udało się uniknąć drobnych problemów stylistycznych i redakcyjnych. Mam tu na myśli m.in. powtórzenia niektórych zwrotów i całych struktur syntaktycznych, – np. lubianych przez Autorkę struktur z niezintegrowanymi zdaniami względnymi (*non-restrictive appositives*), czy wielokrotnych konstrukcji dopełnieniowych [„The perfect embodiment of the negative aspect of this type of the mother-complex”, s. 173]; drobne błędy interpunkcyjne i ortograficzne (np. przecinek przed orzeczeniem w zdaniach inwersyjnych „Not until”... s. 156; kapitaliki w nazwach przedmiotów szkolnych – Maths i Geography, s. 266-7), czy niezręczne, nazbyt uproszczone i kategoryczne sformułowania, np. na stronie 33: „Paradoxically, the freedom of reproduction became yet another form of driving a wedge between feminists, who rejected motherhood altogether, and non-feminists, whose

only dream was to multiply”) – [„Paradoksalnie, wolność reprodukcyjna stała się kolejnym punktem spornym w debacie między feministkami, które całkowicie odrzuciły macierzyństwo, a nie-feministkami, których jedynym marzeniem było się rozmnażać”]. Na stronie 260 w ostatnim akapicie rozdziału drugiego Doktorantka, zapewne w wyniku przeoczenia lub zmian strukturalnych w toku pracy, oznajmia, że mamy do czynienia z ostatnim podrozdziałem dysertacji, choć pozostaje nam jeszcze cały rozdział czwarty. Owych kilka przeoczeń nie obniża jednak wartości tej ambitnej dysertacji. Autorka na pewno z łatwością wyeliminuje drobne mankamenty przy powtórnej redakcji całości, jeśli zdecyduje się przygotować tekst do publikacji, co rekomenduję.

Podsumowując, dysertacja poszerza i uzupełnia spektrum feministycznych opracowań twórczości Atwood, oferuje świeże i wieloaspektowe spojrzenie na macierzyństwo w wybranych utworach pisarki w kontekście zasadniczych procesów kulturowych, a także stanowi autorski wkład w stan badań nad współczesną literaturą kanadyjską. Biorąc pod uwagę powyższe uwagi oraz konkluzję, stwierdzam, że przedłożona do oceny rozprawa doktorska p. mgr Eweliny Feldman-Kołodziejuk pt. **„Intergenerational Transmission of Motherhood in the Fiction of Margaret Atwood”** spełnia warunki określone w ustawie o stopniach i tytułach naukowych. Rekomenduję zatem dopuszczenie mgr Eweliny Feldman-Kołodziejuk do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Z poważaniem,

Paulina Ambroży